

UNA APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DE LA HISENDA LOCAL: ELS IMPOSTS DEL VI A BARCELONA (1500-1525) ⁽¹⁾

Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS

L'estudi de la fiscalitat municipal a partir del segle XVI resta encara al nostre país un dels temes més obscurs i menys tractats pels historiadors. Les excel·lents investigacions sobre història urbana que han estat publicades analitzen sobretot els aspectes institucionals (2). Tampoc comptem amb estudis sobre la hisenda reial equiparables als que ja existeixen per la Corona de Castella (3) i, quant al fisc de la Diputació del General, les immenses sèries de la bolla reposen plàcidament als prestatges de l'Arxú de la Corona d'Aragó esperant que algú es decideixi a treure a la llum tota la seva riquesa. La carència és més greu si pensem que la situació financera determinava els marges d'actuació política d'aquestes institucions i, en conseqüència, no podem tenir una visió completa de les seves estratègies i evolució sense quantificar els recursos de què disposaven i definir la forma en què els utilitzaven. Afegim que les fonts fiscals podrien proporcionar una informació inestimable sobre la conjuntura econòmica i ens adonarem de la importància d'uns documents sobre els quals, tanmateix, a penes es troben estudis publicats.

Les causes d'aquesta escassetat són diverses. D'una banda, les insuficiències de la documentació disponible: molts registres s'han perdut i els que es conserven es presenten als nostres ulls d'historiadors del segle XX d'una forma anàrquica, sense que conceptes comptables que avui ens resulten molt habituals hi siguin presents. La fiscalitat moderna es regia per principis que avui ens són en bona part desconeguts. D'altra banda, la pròpia manca d'estudis i d'aportacions metodològiques, llevat d'algunes honroses excepcions (4), han impedit, en un cercle viciós molt difícil de trencar, que es creï el substrat necessari per l'aparició de nous treballs sobre el tema.

Les recerques tributàries d'àmbit local han estat últimament repeses pels medievalistes, sovint emmarcades en anàlisis de caire jurídic, amb resultats molt prometedors (5). Menys nombrosos han estat els estudis dels modernistes, que s'han centrat sobretot en els aspectes econòmics (6). La lectura de les obres d'uns i altres mostra, però, que si les hisendes municipals fossin estudiades com un continuum des del segle XIV fins a la Nova Planta, el nostre coneixement del tema guanyaria en profunditat i precisió. (6 bis)

Només aquesta situació de desconeixement dels mecanismes impositius moderns ens ha decidit a publicar aquestes ratlles. El nostre article es ressent d'aquesta manca de treballs de referència. Per això les afirmacions que fem en ell són presentades més aviat com hipòtesis de treball que sotmetem al debat dels historiadors que no pas com un conjunt de conclusions taxatives, conclusions que potser ningú no es troba encara en condicions de fer.

El nostre treball es troba també sotmès a tots els inconvenients propis de les fonts fiscals. D'antuvi, tots aquells que P. Vilar ja havia enumerat en els seus estudis sobre el segle XVII

i que al XVI són igualment vàlids (7). Així, per exemple, les deficiències derivades del contraban, els fraus i la corrupció. Sabem que les barraques que hi havia a la platja eren utilitzades pel desembarcament il·legal de mercaderies i per això el Consell de Cent ordenà enderrocar-les el 1517 (8); que en les tavernes es venia vi fraudulentament (9); que les ordinacions del Clavari van haver de ser reformades el 1513 per tal de prevenir les ocultacions d'aquest (10); etc. Això redueix la fiabilitat dels documents fiscals a l'hora de determinar el nivell de comercialització d'un producte.

Les fonts fiscals a l'Antic Règim provenen sempre de drets parcials i són, per tant, limitades. En aquest cas, la compra i venda del vi a un punt concret, la ciutat de Barcelona, poca cosa ens pot dir si desconeixem els circuits del comerç vitícola i l'àrea d'influència agrària de la capital i, consegüentment, no ens permet extrapolar les dades al conjunt de Catalunya o a una part en concret d'ella. A més, la producció pròpia i la importada sovint es confonen en els recomptes fiscals, però una anàlisi acurada hauria d'intentar desriar-les, cosa que a la pràctica pot resultar impossible. Tampoc no pot establir-se una relació entre el volum d'intercanvis i el valor: en aquests segles els tributs gravaven o l'un o l'altre factor, però no tots dos. En el cas del vi, els drets es cobraven en relació a la quantitat de producte comercialitzat, no al seu preu.

A les dificultats descrites per Vilar podem afegir ara el desconeixement conceptual sobre els impostos del segle XVI, la discontinuïtat de les sèries consultades, els canvis de l'import dels drets al llarg del període observat i la inexistència d'estudis sobre la producció de les vinyes catalanes en aquell temps.

Les fonts

Els registres del clavari de Barcelona es redactaven per semestres, cada any un de febrer a juliol i un altre d'agost a gener. Cada semestre el clavari anotava en el manual corresponent els ingressos («rebuda») i les despeses («data»). Un cop transcorreguts els sis mesos, el propi clavari i el racional, que era el responsable d'intervenir els comptes, feien el balanç («cloenda»). En bona lògica, entre l'1 de febrer de 1500 i l'1 de febrer de 1526, devien haver-se fet 52 manuals, dels quals a l'Arxiu Històric de Barcelona només s'han conservat 19 (11) que ofereixen diverses possibilitats d'informació en raó del seu desigual grau de conservació. Tot i així, el primer quart del segle XVI és un dels moments de major continuïtat d'aquesta sèrie.

En cada registre apareixen diferenciats el «compte ordinari», compost sobretot de drets sobre els productes de consum i de les rendes provinents dels béns propis i les jurisdiccions de la Ciutat, i set «comptes extraordinaris». Aquests són: el «compte dels censals a 25 per mil» (12); el «de la farina, cobrat a partir de 1503 (13)»; el «dels flaquers»; el compte «de la llenya» a partir de 1514 i el «de la llenya per lo tall de les carns» a partir de 1521 (14); el de «vi i verema» i el «compte de florí i mig florí per bota de vi».

Normalment cada dret tenia assignades unes determinades despeses. El compte ordinari servia pel pagament dels censals contrets per la Ciutat, els salaris dels funcionaris municipals i les obres fetes pel Consell de Cent. Els drets extraordinaris, en canvi, com el seu nom indica, havien de ser utilitzats per cobrir les despeses excepcionals o imprevistes, així els salaris dels «capsdeguayta» per evitar el contagi de la pesta el 1515 o la compra de moltons per la ciutat el 1525. En realitat les despeses dels diferents comptes tendeixen a assemblar-se cada cop més perquè tots ells són emprats per pagar els sous dels oficials fixes i les contractacions d'obres ordinàries. Això és un indicatiu de la incapacitat del Consell per compensar amb les recaptacions ordinàries la despesa corrent. La pràctica tributària fa que sovint aquests drets no tinguin d'extraordinari més que el nom.

El dret ordinari del vi

El dret ordinari del vi era pagat, segons Carreras Candi, per tota mena de vi «foraster», és a dir, el que entrava a la ciutat (15). D'aquí la reiterada prohibició de què hi haguessin tavernes que venguessin vi a les rodalies de Barcelona. Era, com veurem, un dels tributs municipals més productius i les oscil·lacions del seu valor eren contínues perquè els consellers sovint recorrien a ell quan necessitaven incrementar els ingressos. Nogensmenys, pel període que ens ocupa, cal tenir en compte que el 1505, atenent al bon estat de les finances municipals, es va disminuir el dret del vi en nou diners per càrrega, de 3 sous 3 diners a 2 sous 6 diners (16). En 1527 es tornà a incrementar en cinc sous per càrrega per intentar arribar a pagar les obres dels baluards de la marina (17).

La Taula 1 mostra el recaptat per aquest dret entre 1500 i 1525. Una constatació és clara: els semestres que van d'agost a gener (els que inclouen la verema) són sempre molt més beneficiosos pel fisc que els semestres de febrer a juliol, la qual cosa és ben lògica si hom pensa que parlem d'un producte essencialment agrari, per bé que elaborat (18). Hi ha, però, algunes excepcions. Sorprenen especialment els baixos ingressos dels segon semestres de 1515 i de 1525. La xifra de 1500 vé distorsionada per la inclusió de pagaments de 1499, però si ens limitem estrictament a allò recaptat entre febrer i juliol, es tracta d'un valor normal.

Hom observa, a més, que el quinquenni 1500-1505 és especialment bo, la qual cosa explicaria la decisió dels consellers de rebaixar el tribut, sense que d'això semblin derivar-se disminucions significatives per l'erari local. Cal suposar que l'augment de comercialització provocat per la reducció de l'impost compensaria en valors absoluts el descens relatiu, car els pocs valors que tenim del lustre 1506-10 semblen normals. Entre 1511 i 1515, en canvi, els resultats són particularment baixos.

En general, la tònica d'aquest tribut és d'estabilitat en uns valors mitjans que depenen del semestre de l'any. L'evolució per cicles de cinc anys és sospitosament similar a l'habitual en la producció agrària però, com veurem més endavant, no tenim prou dades per establir conclusions sòlides sobre aquesta relació.

A la taula hem recollit el percentatge que els ingressos del dret del vi representaven respecte al total de la recaptació del compte ordinari. No en podem treure gaire conclusions perquè, als buits dels manuals que no s'han conservat, cal afegir que no s'han pogut fer els càlculs d'alguns anys per manances de la documentació i que els resultats de d'altres estan desvirtuats per les alteracions descrites a les notes corresponents.

Tot i així, en els semestres que no es veuen afectats per cap d'aquestes circumstàncies, es pot veure que el dret del vi representa sempre una part força semblant dels drets ordinaris. Les fluctuacions del dret del vi, doncs, estarien en relació a les fluctuacions del conjunt dels drets ordinaris, i com aquests drets afectaven sobretot a la comercialització dels productes agropequaris -almenys els principals- és possible que dibuixin una corba paral·lela a la de la producció.

Remarquem també l'alta proporció mitjana que resulta i que ens permet afirmar que el dret del vi era un dels principals de la hisenda municipal. Evidentment, el fet que a mesura que avança el segle els comptes extraordinaris siguin més i més potenciats disminueix la seva importància relativa al conjunt, però això no treu que el comerç del vi esdevingués bàsic per l'economia municipal. Entre 1500 i 1525 el dret del vi era sempre el segon dels drets ordinaris quant a volum, superat només pel dret de la carn.(19)

El dret del vi i la verema

Aquest és un dels drets que més problemes de definició planteja. Com el seu nom indica, gravava tant el vi com el raïm (la «verema») (20). Segons Carreras Candi és «una imposició tan antiga com la del vi, que solien arrendar i cobrar conjuntament» (21). I és cert, almenys

a inicis del segle XVI, que els receptors d'ambdós drets són els mateixos. Però cap autor de la bibliografia consultada descriu amb precisió aquest tribut, ni hem trobat cap document de l'època que defineixi exactament la seva naturalesa i, sobretot, les seves diferències respecte al dret ordinari del vi.

Tot i així, podem suposar que la verema pagava menys que el vi, perquè aquest era un producte ja elaborat que podia ser venut immediatament mentre que aquella devia passar encara un temps de fermentació(22). La dificultat de transportar la verema i el perill de que es malmetés tot fermentant massa ràpidament dissuadien els comerciants de portar-les de molt lluny. Per això el més probable és que provingués de les rodalies de Barcelona i que fos propietat dels ciutadans barcelonins.

Pressumiblement el vi pagaria taxes diferents en funció de la seva provinença. El vi que arribava per mar era penalitzat més durament que aquell que, venint per terra, entrava a la ciutat al lloc d'un animal de càrrega (la «somada de mula o d'ase»). Aquest últim, que forçosament només podia provenir dels voltants de Barcelona, devia ser també propietat dels habitants de la capital i per això tributava menys. El Consell de Cent a favoria d'aquesta manera la producció local enfront la competència forània(24). Una política semblant s'aplica al blat amb la distinció entre la imposició dels «blats que entren per terra» i la dels «que entren per mar».

A la taula 2 apareixen els ingressos del dret de vi i verema. Hom pot constatar, en primer lloc, que es trenca la regularitat que havíem observat al dret ordinari del vi: moltes vegades la rebuda dels semestres febrer-juliol és superior a la d'agost-gener, per exemple en 1504-05 o en 1521.

Novament la desorganització de la hisenda municipal ens dificulta les comparacions. Les xifres més elevades corresponen sempre a anys en què a la recaptació habitual s'afegeix l'establiment de censals «ab special obligatio del dret de vi i verema», que eren comptabilitzats junts sota el mateix epígraf. Si en aquests casos analitzem les sumes que recullen exclusivament allò que extreu el receptor, observem que el resultat d'aquest tribut és especialment pobre, amb tres excepcions: el febrer-juliol de 1521, amb 600 lliures; el 1511, amb 472 lliures i el 1525, cas singular que després comentarem. Sobten també dos anys, el 1516 i 1523, en què la cobrança és nul·la i als manuals, sota la rúbrica corresponent, les pàgines resten en blanc.

L'evolució parteix d'una situació millor al primer quinquenni que al segon. Entre 1511 i 1515, però, sembla clara la recuperació i després les oscil·lacions ja es fan massa brusques perquè, amb les dades que tenim, puguem fixar una tendència. Si haguéssim de cercar, tanmateix, un denominador comú per aquests darrers semestres, triaríem la irregularitat com a característica distintiva i, encara més, progressivament accentuada a mesura que avança el segle.

Cas a part és l'any 1525. La política d'instituir censals sobre aquest compte en determinats moments, que fins aleshores s'havia practicat amb moderació, es torna inesperadament espectacular. El primer semestre de 1525 el Consell de Cent rep, a 25 per mil, per aquest concepte, 10.661 lliures i el segon 19.075. Però també les exaccions directes creixen molt. No tenim les dades immediata anterior, però tot fa pensar que als darrers mesos de 1523 o en 1524 es va produir un canvi en la política municipal destinat a obtenir del dret de vi i verema una quantitat semblant a la que en aquells moments ja es treia dels principals comptes extraordinaris. Aquest salt, que s'hauria de confirmar amb els resultats posteriors a 1525, és una raó més per pensar que o bé aquest impost es trobava mínusvalorat, o bé hi havia deficiències importants en la seva formulació i/o recaptació.

Quant a la data, recollida a la taula 3, és quasi tan desigual com la rebuda. No es pot determinar un paral·lelisme entre els semestres, la qual cosa sorprèn atès que moltes de les consignacions són producte del pagament de pensions de censals de periodicitat anual. El

cert és, però, que en molts registres s'inclouen diversos lliuraments que corresponen a semestres anteriors i que s'acudeix al dret de vi i verema per satisfer despeses extraordinàries que haurien d'estar incloses al compte ordinari.

Després del primer quinquenni, que és el més baix, i fins a 1523, la despesa es manté a un nivell elevat, amb l'excepció de 1516. Només desentonen dos valors desconcertants: el de 1510 i, sobretot, les 1.877 lliures de 1505, que són solament el resultat del pagament de censals, quan el semestre anterior tot just s'havien gastat 225 lliures. Si coneixem, en canvi, la causa de l'augment de 1515 ja que aquell any el compte de vi i verema va ser destinat, entre d'altres funcions, a remunerar als síndics enviats pel Consell a la Cort i als vigilants per evitar el contagi de la pesta.

Tot i així, la comparació entre la rebuda i la data de cada any evidencia que fins el darrer semestre de 1525 en cap moment el saldo d'aquest compte va ser gaire gran. Sense que les magnituds siguin importants, èpoques de superàvit i de dèficit s'alternen quinquennalment. L'èxit del canvi d'estratègia operat el 1525 és palès: el gener de 1526 el compte de vi i verema presentava un benefici de 2.747 lliures. Aquest gir no pot haver estat motivat, com es veu, per la pròpia evolució interna del compte, que no presenta mai un saldo exagerat, sinó per una decisió deliberada dels consellers de potenciar aquest dret per altres raons.

En definitiva, l'equilibri que es produeix al llarg del període estudiat podria ser l'índex d'una política d'establiment de censals, és a dir, d'una política creditícia hàbilment orientada a mantenir compensades les finances municipals. Es, per posar un exemple, el cas de 1515, quan el creixement inopinat de la despesa és contrapesat no només amb un augment de la recaptació, sinó també amb l'obtenció de 960 ll. dels censalistes. Però si no es produïa aquest increment desafortat de la data, no sembla que el clàvari s'amoïnés gaire per l'existència d'un lleuger dèficit en aquest compte.

El dret de florí i mig florí per bóta de vi

El dret de florí i mig florí també resulta difícil de definir perquè gairebé no es cita a la bibliografia. No l'esmenta Carreras Candi en la seva relació de contribucions barcelonines i Vicens Vives li dedica una atenció marginal. En 1497 va ser imposat per sufragar una ambaixada que els consellers enviaren al Rei(25). I va ser definitivament confirmat quan es va utilitzar per pagar les exèquies del Príncep Joan, hereu de la Corona, mort aquell mateix any (26), perquè el dret de vi i verema estava ja molt carregat (27). En realitat no es tracta de la creació d'un tribut nou sinó de reinstaurar un d'antic i això ens deixa un cop més en el desconexament dels trets bàsics de l'impost.

Segons Payson Usher, el florí equivalia a 11 sous (29) i només es feia servir per petites transaccions. Una somada era la mesura usual de pes que carregava un animal de tir i equivalia, aproximadament, a una càrrega de verema (30). Una bóta de quatre somades(31) seria doncs, si fa no fa, com quatre càrregues de vi i això vol dir que es pagaven aproximadament 4 sous per càrrega de vi. Aquest càlcul ens permet verificar que, proporcionalment, aquesta taxa imposava quantitats superiors a les que es pagaven tant en el dret ordinari com en el de vi i verema. Broussolle ens dóna una possible clau explicativa a partir de la distinció entre la somada, càrrega d'una mula o d'un ase, és a dir, d'un animal que no podia recórrer distàncies massa llargues, i la bóta, una gran mesura pròpia dels vaixells. El dret del florí podria consistir, per tant, en un recàrrec sobre el vi importat per mar, en el qual, versemblantment, la participació dels ciutadans de Barcelona seria menor(32) i més en un temps, els inicis del segle XVI, en què la capacitat d'intervenció catalana en el gran tràfic marítim mediterrani sembla ja molt disminuïda per comparació a èpoques anteriors.

Però en tot cas caldria confirmar aquestes hipòtesis amb noves aportacions documentals,

perquè en realitat les sumes col·lectades pel dret del florí són veritablement irrelevantes i esdevenen ridícules comparades amb les dels altres comptes extraordinaris. Molts anys els receptors del dret del vi ni tan sols paguen alguna quantitat per aquest tribut. ¿Quin sentit té que en 1504 tota la rebuda sigui 1 sola lliura, 9 sous i 7 diners?

La taula 4 demostra que estem davant d'un impost que es comporta d'una forma totalment erràtica i tot fa suposar que es cobrava en funció de la insistència que hi fes el clavari corresponent. Abans de 1500, quan la imposició té els clars objectius ja exposats, es fan bones recaptacions, però en endavant i fins a 1509 no s'assoleixen unes quantitats dignes de ser considerades. Tot i així, llevat dels resultats de 1514, 1521 i 1525/2, es tracta de xifres molt baixes. La quantitat del febrer-juliol de 1525 és fal·laç: no s'ha recaptat res i es recorre a transferir ingressos del compte ordinari al compte extraordinari per tal d'equilibrar les despeses. Tot sembla indicar, finalment, que estem davant d'un impost molt poc important, al que s'acudia esporàdicament quan alguna necessitat financera ho requeria. El dret del florí i mig florí seria, si això fos cert, l'únic compte veritablement extraordinari.

La taula 5 mostra que normalment, pel que fa a les despeses, també era insignificant el nombre de pensions de censals que s'havien de pagar amb càrrec a aquest compte. Són remarcables les xifres de 1503, 1515 i, sobretot, les de 1525: 380 lliures el primer semestre i 360 el segon degudes a què es van satisfer d'aquest compte les despeses originades per la «visita» (sic) del Rei de França, Francesc I, presoner de Carles V després de la batalla de Pavia.

La comparació entre la data i la rebuda demostra la poca consideració que es tenia per aquest compte. Al principi no importava mantenir-lo deficitari perquè es tractava de quantitats minúscules en relació amb el conjunt. A partir de 1509 i fins a 1521, manegem xifres amb un xic més de valor. Es a finals de 1524 que superem les 100 lliures de saldo, però cal recordar que per aquells anys al compte de vi i verema ja s'estava operant en milers de lliures. Fins i tot la preocupació d'equilibrar el compte que veïem en aquest darrer impost no existeix al dret del florí, com proven els diversos anys de recaptació nul·la, excepció feta de 1525 quan els diners del dret ordinari són traslladats al del florí per subvenir a l'alça imprevista de la despesa.

Els drets municipals sobre el vi

Hem cregut interessant elaborar una taula, la número 6, sumant totes les quantitats que es rebien de cadascú dels drets que gravaven el vi que entrava a la ciutat.

Obviament, les irregularitats que han aparegut en l'evolució de cada tribut fan que la seva suma sigui també força inconstant. Tot i així, poden establir-se una certa evolució per quinquennis. El segle comença amb ingressos força crescuts fins 1504. De 1505 a 1511 ens movem en recaptacions més baixes però també força iguals, oscil·lant entre 1.800 i 2.100 lliures, amb la sola excepció de 1505/2, que és un dels valors més elevats perquè inclou 1.600 lliures dels censals sobre vi i verema. El sexenni 1514-21 torna a ser d'alta rebuda. En 1523 podria indicar-se una crisi de recaptació que se soluciona el 1525 amb l'establiment de grans quantitats de censals sobre vi i verema.

Una segona dada és molt il·lustrativa: la disparitat de comportaments entre els diferents impostos. Els anys de màxima recaptació de cada dret rarament coincideixen: mai en tots tres i només alguns anys en dos d'ells. En canvi, molt sovint l'any de més alta rebuda d'un dels tributs concorda amb anys de baixos ingressos dels altres. Es el cas, per exemple, de 1516 o de 1525.

Donat que el receptor dels drets sobre el vi és per tots ells el mateix, aquestes divergències no són explicables per una possible diferència de zel o d'eficàcia entre els

funcionaris que controlaven el pagament. Hem de pensar, doncs, que responen a diferències de producció i comercialització i que, en funció del seu propietari i de la seva naturalesa, al vi i al raïm li aplicaven les tarifes d'un dret o d'un altre.

Evidentment, aquestes afirmacions han de ser preses amb molta cautela. Primer, perquè sabem que algunes de les xifres més altes del dret de vi i verema no són originades per la producció sinó per l'establiment de censals sobre aquell dret que, en tot cas, serien el reflex de la previsió d'una bona producció futura que permetria cobrar la pensió del censal, però no necessàriament d'una bona producció real. Segon, perquè alguns anys són difícilment explicables amb aquest criteri; per exemple, ¿què ha passat en 1516 o en 1523? ¿Hem de creure que les vinyes de tota una mateixa categoria de propietaris no han produït res? Tercer, perquè per arribar a conclusió d'aquesta mena calen altres estudis que avui encara ens manquen: estudis econòmics sobre l'evolució de la producció agrària a la Catalunya del segle XVI i les seves zones d'influència comercial(33) i estudis socials sobre els mercaders i els productors barcelonins, la dimensió i localització de les seves propietats agràries si en tenien i els criteris amb què les explotaven.

Es interessant veure, a la taula 6, quina és la part que el conjunt de drets que gravaven el vi i la verema tenen en el total dels ingressos de les finances municipals.

Hom comprova que, tot i ser el primer semestre registrat un punt de partença molt elevat, immediatament després el percentatge se situa en un nivell més baix fins 1505. La brutal diferència entre els dos semestres de l'any 1505 és deguda a l'establiment de censals sobre el dret de vi i verema en la segona meitat. Això endega una etapa en la que el pes dels drets del vi és força important, amb una mitjana de 13% en 1505/2-1514. A partir d'un moment indeterminat després de 1514 els resultats tornen a descendre fins que en 1525 el canvi que hem detectat en la política fiscal del municipi, potenciant fins a extrems inaudits l'establiment de censals sobre el dret de vi i verema, fa que els ingressos que la Ciutat rep per raó dels seus tributs sobre els productes vitícoles siguin més de la meitat del total de la seva recaptació.

Constatem que els anys de menor rebuda són aquells en què el percentatge d'allò recaptat pels drets del vi és més important (el període 1505-14). Això indica que, en general, en anys de crisi el descens del total d'ingressos és proporcionalment superior al descens dels drets del vi, que resulten ésser una de les fonts més sòlides del tresor municipal.

Amb les dades exposades en aquest article esdevé impossible establir la relació entre els tributs i els nivells de producció agrària. Com hem vist, els impostos graven dos productes diferents, el vi i el raïm, i de manera diferent segons la varietat i, pressumiblement, el propietari i el mètode de transport. Però en cap cas els manuals del clavariats consultats registren la rebuda desglossada en funció d'aquestes distincions. Una font fiscal com aquesta amb la que hem treballat podria servir, si de cas, per confirmar una determinada tendència de la producció agrària establerta a partir d'altres documents, però fóra temerari utilitzar-la per establir les sèries d'aquesta mateixa producció.

Es cert que l'evolució semestral del dret ordinari del vi, que dona uns valors semblants cada tador, podria donar-nos un índex de la producció, però els altres drets no es comporten de la mateixa manera. També és veritat que l'evolució de la suma dels drets del vi sembla seguir uns cicles quinquennals que per molts autors és el ritme característic de les fluctuacions conjunturals de la producció agrària. Però en l'estat actual dels nostres coneixements poca cosa més podem fer que indicar aquests paral·lelismes.

No gaire més fàcil és establir una relació amb la comercialització del vi, si bé en aquest aspecte tenim un punt de referència en les sèries del periatge que va elaborar Pierre Vilar. Però pel període 1500-1525 Vilar només ha pogut donar dues xifres(34). A més, les sèries del periatge no ens són gaire útils perquè fan relació a un altre tipus de transaccions, el gran comerç internacional, i de tribut, percebut «ad valorem».

Les finances municipals

No és l'objectiu d'aquest article fer una anàlisi de cadascun dels impostos que nodrien el fisc municipal, però sí resultarà convenient veure fugaçment els resultats del conjunt de la hisenda barcelonina (Taula 6).

Quant al total de la rebuda, hom pot veure que és sumament variable. Pot gairebé doblar-se d'un semestre per l'altre, com per exemple en 1525, o reduir-se a la meitat, com en 1503. Després de l'excepcional primer semestre de 1505, la recaptació patirà una important davallada de la que es recupera a partir de 1514 sense que puguem precisar més perquè aquest és el moment de buits més grans en la documentació. Tanmateix, els ingressos semblen gaudir aleshores d'una certa estabilitat fins a l'alça espectacular del segon semestre de 1525.

Quant a la data, segueix una evolució molt semblant, amb l'excepció de l'any 1504, dada fictícia perquè el clavari, «per error», no va sumar les despeses generades per la lluitació de censals, que van ser registrades a un altre manual que no s'ha conservat. D'aquí es dedueix que el balanç global és sempre, amb l'excepció esmentada de 1504, molt equilibrat, amb alternança de superàvits i dèficits molt estrets. Dins d'aquests reduïts marges, fins a 1509 trobem una successió de beneficis cada cop més petits, tret de l'any 1503. A partir d'aleshores les pèrdues creixen fins a 1523. Després d'un breu saldo positiu el 1524, venen nous dèficits que obliguen al canvi de política fiscal ja ressenyat, que donarà els seus fruits el segon semestre de 1525: de deure 1.535 lliures es passa a un superàvit de 5.866 lliures.

Això ens permet pensar que:

1.- El Consell de Cent s'esforçava per fer una política responsable i no recórrer en excés a la possibilitat d'avançar-se efectius de la Banca de Dipòsit, recurs fàcil però funest. Pagava salaris i pensions en funció del que ingressava cada any i com els ingressos eren sumament fluctuants perquè depenien de nombrosos factors, les despeses tampoc no tenien regularitat. La fiscalitat municipal era, per aquest motiu, gestionada d'una manera precària, al dia, sense introduir pressuposts ni previsions a llarg termini.

2.- Malgrat això, sembla clar que a partir de 1510 la situació de la hisenda barcelonina era més difícil que abans i si durant la primera dècada acostumava a cloure els semestres amb beneficis, després els dèficits se succeïen, amb un parell d'excepcions, fins juliol de 1525.

3.- D'aquests dos primers punts s'extreu una conseqüència lògica: no sembla que les reformes tributàries que els consellers anaren introduint fins a 1525 tinguessin efectes excessivament positius. Certament, es tractava de petites adaptacions del sistema fiscal, mai de cap reforma en profunditat, però no generaren cap augment continuat de la rebuda o un descens prolongat de la data i sembla que la política fiscal del municipi es regia pel quefer diari, tot mantenint sempre els mateixos principis bàsics. La reducció del dret del vi en 1505; la transferència dels ingressos dels censals al 25 per mil al compte ordinari o, senzillament, l'absència d'aquest compte; la instauració dels dos tributs sobre la llenya; etc. semblen tenir una incidència purament superficial. En 1514, per exemple, quan s'estableix el compte de la llenya, el superàvit de la ciutat és, excepcionalment, de 10.728, però no és degut al nou dret sinó a què no s'han comptabilitzat a les despeses del compte ordinari les pensions que s'han pagat per censals, la qual cosa desvirtua absolutament el resultat. Només el canvi establert a partir de 1525, potenciant enormement el compte de vi i verema, sembla donar resultat, però per confirmar-lo caldria prolongar les sèries més enllà del gener de 1526.

4.- Si és cert, com hem afirmat, que el clavari evita fer pagaments per valors molt superiors a allò que ingressa, hem de concloure també el valor relatiu dels seus registres:

la data de la Ciutat no ens indica tot allò que es devia, sinó només tot allò que s'ha pagat d'allò que es devia als acreedors. Això ens introdueix en un problema cabdal de la fiscalitat del Consell de Cent que, però, no apareix reflectit als manuals del claviari: el dels ròssecs, els deutes impagats de la Ciutat.

Sabem de l'estat desesperat del Consell a les dècades de 1480 i 1490, que justifiquen la imposició del pla de redreç de 1491. Quan nosaltres comencem les sèries, aquest pla ja està al seu últim terç. En 1499 el Conseller Guerau de Vallseca diu que només es devien els pagaments de «circa sis mesos» (35). L'any següent, el seu cosí i successor, Francesc Guerau de Vallseca, diu que ja no hi havia cap ròssec per pagar. Segons Vicens Vives això suposa que entre 1491 i 1500 s'havien liquidat deutes per valor de 40.000 lliures (36).

En 1503 el dèficit municipal està totalment eixugat (37) i la situació millora pel contribuent: el 1504 s'aboleix el dret ordinari de la llenya, el 1505 es redueixen les taxes sobre el vi i la verema i el 1506 s'abaixa en un diner el dret de la farina. Però tot sembla complicar-se a partir de 1508-9, quan comencen a produir-se els saldos negatius que ja hem assenyalat. Vicens diu que entre 1508 i 1510 els pagaments anaven endarrerits sis mesos un altre cop (38). Com hem vist, el dèficit creix i les mesures que es prenen són insuficients. També la situació general és més crítica: Vilàr detecta cinc passes de pesta entre 1515 i 1525 (39). Serà la reforma de 1525 la que capgirarà la situació.

5.- Podem dir, a manera de conclusió, que tres ritmes es superposen. El dret ordinari del vi, el més important dels tres que gravaven el vi, té una regularitat semestral que els dos extraordinaris, més vacil·lants, no tenen. Alhora, el conjunt dels drets del vi evoluciona per cicles aproximadament quinquennals. El conjunt de les finances municipals té un procés de millora des de 1491 que acaba a l'entorn de 1508, superant fins i tot la pesta de 1501. Però a partir de 1508 s'inicia un període nou, deficitari, que es prolonga almenys fins a 1525.

Notes

- (1).- Agraïm al Dr. Jaume Dantí la seva ajuda constant en la recerca que ha donat lloc a aquest article.
- (2).- Per exemple, TORRAS i RIBE, J.: Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808), Barcelona, 1983.
- (3).- La hisenda reial a Catalunya a l'Edat Mitjana ha estat més estudiada que a la Moderna: Cf. les obres citades a SANCHEZ, M.: «La fiscalitat reial a Catalunya en el segle XIV», L'Avenc, 139, jul-ag 1990, p. 28-33.
- (4).- Els llibres, ja clàssics, de VICENS VIVES, J.: Ferran II i la Ciutat de Barcelona (1479-1516), Barcelona, 1936, 3 vols i els estudis sobre el periatge de VILAR, P.: Catalunya dins l'Espanya Moderna, Barcelona, 1987, 6ª, vol. IV. En la meua modesta opinió no s'ha destacat prou el valor del treball de BROUSSOLLE, J.: «Les impositions municipales de Barcelone de 1382 à 1464», Estudios de Historia Moderna, V, 1955, pp. 3-164.
- (5).- TURULL i RUBINAT, M.: La configuració jurídica del municipi Baix Medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1340, Barcelona, 1990. CORTIELLA i ODENA, F.: Una ciutat catalana a les darreries de la Baixa Edat Mitjana: Tarragona, Tarragona, 1984. Pot veure's un estat de la qüestió a TURULL: «Finances i fiscalitat municipal a Catalunya durant la Baixa Edat Mitjana», L'Avenc, nº 139, juliol-agost, 1990, pp. 60-65.
- (6).- DANTI i RIU, J.: Terra i població al Vallès Oriental. Epoca Moderna, Sta. Eulàlia de Ronçana, 1988. BELENGUER CEBRIA, E.: València en la crisi del segle XV, Barcelona, 1976. FERRERO MICO, R.: La hacienda municipal de Valencia durante el reinado de

Carlos V, Valencia, 1987. Per saber quines són les línies d'investigació més seguides actualment, cf. les actes de les VI Jornades d'Estudis Històrics Locals, Fiscalitat estatal i hisenda local (ss. XVI-XIX). Funcionament i repercussions socials, Ciutat de Mallorca, 1988.

- (6 bis)- A partir de 1715 la fiscalitat catalana experimenta canvis importants. Pel que fa als municipis pot veure's MERCADER I RIBA, J.: Felip VI Catalunya, Barcelona, 1985, 2ª, sobretot pp. 366-376. MOLAS i RIBALTA, P.: «Els arrendaments públics a la Barcelona del set-cents» a Cuadernos de Historia Económica de Cataluña, VI, 1971. També les contribucions de J. DANTI, C. BARBANY I Mª J. VILLALTA a Actes del Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Pedralbes, 8-II, 1988.
- (7)- VILAR: Op. cit., vol. IV, pp. 19-25.
- (8)- A(rxiu) H(istòric de) B(arcelona): Consell de Cent. Ordinacions, Sèrie IV, nº 13, f. 168r - 169r.
- (9)- CARRERA PUJAL, J.: Historia política y económica de Cataluña, Barcelona, 1947. Vol. II, pp. 268-72.
- (10)- AHB: Consell de Cent. Ordinacions, Sèrie IV, nº 13, f. 69r-v.
- (11)- AHB: Consell de Cent. Clavaria, Sèrie XI, llibres 119 a 137. Del de febrer-juliol de 1504 només resten unes poques pàgines de la despesa ordinària.
- (12)- Els anys 1504 i 1505 els clavaris inclouen aquestes operacions en el compte ordinari, la qual cosa distorsiona les nostres estadístiques.
- (13)- VICENS VIVES: Op. cit., vol. II, pp. 345-6.
- (14)- Existia un dret ordinari sobre la llenya que va ser abolit el febrer de 1505.
- (15)- CARRERAS i CANDI, F.: La ciutat de Barcelona, Barcelona, 1980, vol. IV (Edició facsímil de la Geografia General de Catalunya), p. 645. Segons Broussolle cap mena de vi ni de ciutadà barceloní estava exempt d'aquest tribut; cf. BROUSSOLLE: Op. cit., p. 34.
- (16)- VICENS VIVES: Op. cit., vol. II, p. 347.
- (17)- CARRERA PUJAL: Op. cit., vol. II, p. 249.
- (18)- A Tarragona la sisa sobre el vi només es cobrava al vi forani, el comerç del qual només estava autoritzat durant un període que anava, amb lleugeres variacions, d'agost a mitjans d'octubre. Cf. CORTIELLA: Op. cit., p. 187. No creiem que això es fes a Barcelona.
- (19)- Cf. Taula nº 6. I això secularment: Cf. BROUSSOLLE: Op. cit., pp. 34 i 43.
- (20)- Per Broussolle la verema seria en realitat la polpa del fruit que encara devia fermentar per esdevenir vi. Cf. *ibid.*, p. 35.
- (21)- CARRERAS i CANDI: Op. cit., p. 646.
- (22)- BROUSSOLLE: Op. cit., p. 35. AHB-Consell de Cent. Ordinacions, Sèrie II, nº 33, f. 114v.
- (24)- Broussolle ha parlat de «veritables tarifes proteccionistes» a Op. cit., p. 78.
- (25)- AHB- Consell de Cent. Deliberacions, Sèrie II, nº 33, f. 13v.
- (26)- *Ibid.*, f. 138 v.
- (27)- *Ibid.*, f. 134 v.
- (29)- USHER, Abbot Payson: «La Banca de Depósito en Barcelona (1300-1700)», dins Cuadernos de Historia Económica de Cataluña, 2º trimestre 1969-70, p. 166.
- (30)- CARRERAS i CANDI: Op. cit., p. 647.
- (31)- Broussolle considera que durant la primera meitat del segle XV la bóta de vi equivalia a cinc somades. Cf. Op. cit., p. 37. L'ordinació de 1497 taxava, però, la «bóta de quatre somades» (Cf. nota 25).
- (32)- *Ibid.* pp. 36-7. Aquesta política no era novedosa: en 1418-19 el Consell de Cent havia instaurat una imposició sobre els vins estrangers (*Ibid.*, p. 78).
- (33)- Un recent exemple de la utilització de fonts municipals per elaborar estudis econòmics

a CABESTANY, J.:»Producció i consum de vi a Barcelona (segle XIV)», Congrés d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó, Lleida, 1990, en premsa.

- (34)- VILAR: Op. cit., vol. II, pp. 254 i ss.
 (35)- VICENS VIVES: Op. cit., vol. III, p. 368.
 (36)- Ibid., vol. II, p. 343.
 (37)- Ibid., p. 257.
 (38)- Ibid., p. 401.
 (39)- VILAR: Op. cit., vol. II, pp. 238-39.

Taula nº 1: Rebuda del dret del vi ordinari a Barcelona (1500-1525)

Any	Xifra escrita (lliures)	Xifra real	Observacions	Rebuda compte ordinari	%
1500/1	2.289	389	Registra rebudes des del setembre de 1489	11.715	19,5
1503/1	1.712			10.740	15,9
1503/2	—		Manca la pàg. i la xifra a la cloenda.	12.907	—
1504/2	3.540	3.150	390 ll corresponen a 1504/1	42.400 (1)	8,3
1505/1	1.500	1.900	400 ll. pagades a 1505/2	104.695 (1)	1,4
1505/2	3.524	2.850	274 ll corresponen a gener-març 1504 i 400 a 1505/1.	21.426 (2)	16,4
1509/1	1.654	1.676	Un deute anterior de 38 ll. però 60 pagades a 1510/1.	9.488	17,4
1510/1	1.829	1.459	Pagaments anteriors: 370 ll.	8.768	20,8
1511/1	1.373			7.656	17,9
1514/2	3.240	3.120	Pagaments de 1512-13: 120 ll.	13.599	23,8
1515/2	2.775	2.250	Pagaments de 1512-13: 525 ll.	— (3)	—
1516/2	3.115	3.082	Pagaments anteriors: 33 ll.	— (3)	—
1521/1	1.931			8.468	22,8
1521/2	3.255			— (4)	—
1523/1	1.487	1.489	Error del clavari en la suma	8.739	17,0
1525/1	1.624			7.581	21,4
1525/2	1.600			11.717 (1)	13,6

- (1)- La rebuda del compte ordinari inclou els ingressos del compte extraordinari dels censals a 25 per mil.
 (2)- Id. i, a més, error del clavari en la suma, que va escriure equivocadament «21.428» lliures.
 (3)- No es va fer la cloenda.
 (4)- No s'ha conservat la pàgina de la cloenda.

N.B.- En els anys s'indica amb un «1» que es tracta del primer semestre de l'any comptable (de febrer a juliol) i amb un «2» que el manual és del segon semestre (des d'agost d'aquell any fins gener de l'any següent). Les «Xifres reals» són les quantitats que en puritat provenen de la recaptació que correspondria estrictament al semestre del manual més aquelles que s'haurien d'haver pagat en aquell semestre però apareixen pagades -i comptabilitzades- en el manual d'un altre semestre. A la columna d'«Observacions» s'indiquen les causes de la diferència.

El percentatge ha estat fet a partir de les quantitats de la columna «Xifra escrita», perquè creim més útil saber la part veritablement recaptada cada any independentment de què comporti pagaments d'altres anys. Totes les quantitats es donen en lliures. No s'indiquen els sous ni els diners per considerar que complicarien inútilment la comprensió de les taules.

Taula nº 2: Rebuda del dret del vi i la verema a Barcelona (1500-25)

Any	Xifra escr.	Xifra real	Observacions
1500/1	1.008	23	488 ll. són per establiment de censals, 288 d'un superàvit anterior i 209 de 1499/2
1503/1	392		
1503/2	300		
1504/2	196	441	281 ll. pagades a 1505/1, però alhora 36 ll. correspondrien a 1504/1.
1505/1	336	55	281 ll. corresponen a 1504/2
1505/2	1.850	250	1.600 lliures són de censals.
1509/1	104		
1510/1	261	61	200 lliures són de censals.
1511/1	472		
1514/2	265		Pàgina arrencada; ho sabem per la cloenda.
1515/2	1.331	371	960 lliures són de censals.
1516/2	0		La pàgina està en blanc.
1521/1	600		
1521/2	150		
1523/1	0		Hi ha escrita la fórmula habitual però cap quantitat anotada.
1525/1	11.497	835	10.661 lliures són de censals i 1 del dret de la farina.
1525/2	20.842	1.767	19.075 lliures són de censals.

Taula nº 3: Data del dret del vi i la verema a Barcelona (1500-1525)

Any	Data escr.	Data real	Observacions
1500/1	488		305 lliures són d'un benefici eclesiàstic.
1503/1	331		Algunes pensions són de 1502.
1503/2	96		
1504/2	292		Algunes pensions són de juliol 1503.
1505/1	225		
1505/2	1.877		
1509/1	222	215	7 ll. són un dèficit de 1508 registrat ara.
1510/1	650	535	115 l. dèficit clavari anterior, sumat ara.
1511/1	347		Inclou pensions des de desembre de 1510.
1514/2	251		Pàgina arrencada; ho sabem per la cloenda.
1515/2	1.110		Inclou salaris dels «capsdeguayta» per la pesta i dels síndics que van a la Cort.
1516/2	144		Algunes pensions són anteriors.
1521/1	333	328	Error en la suma del clavari.
1521/2	309		Algunes pensions són d'anys anteriors.
1523/1	246		Algunes pensions són d'anys anteriors.
1525/1	11.342		Idem i, a més, inclou una gran despesa en compra de moltons per la Ciutat.
1525/2	18.096		

Taula nº 4: Rebuda del dret de flori i mig flori per bóta de vi a Barcelona, en lliures (1500-1525)

Any	Xifra escr.	Xifra real	Observacions
1500/1	67	18	49 ll. resten del clavariat anterior.
1503/1	15		
1503/2	121	37	84 ll. de períodes anteriors, des de nov.1502.
1504/2	1		
1505/1	4		
1505/2	24		
1509/1	46		
1510/1	0		La pàgina està en blanc.
1511/1	50		
1514/2	268		Pàgina arrencada; ho sabem per la cloenda.
1515/2	57		Inclou pensions degudes des de l'agost 1514.
1516/2	0		La pàgina està en blanc.
1521/1	0		Hi ha escrita la fórmula habitual, però cap quantitat anotada.
1521/2	163		
1523/1	0		La pàgina està en blanc.
1525/1	380	0	Transferides del compte ordinari per tal d'equilibrar les despeses.
1525/2	150		

Taula nº 5: Data del dret de flori i mig flori per bóta de vi a Barcelona, en lliures (1500-1525).

Any	Xifra escr.	Observacions
1500/1	5	
1503/1	21	6 ll. són d'una pensió de novembre de 1502.
1503/2	136	
1504/2	16	
1505/1	45	
1505/2	10	
1509/1	5	
1510/1	0	La pàgina està en blanc.
1511/1	0	La pàgina està en blanc.
1514/2	324	Pàgines arrencades; ho sabem per la cloenda.
1515/2	64	Inclou part dels salaris dels capsdeguayta de la pesta.
1516/2	4	
1521/1	12	
1521/2	97	
1523/1	40	
1525/1	380	
1525/2	360	Despeses de l'estada de Francesc I de França, fet presoner a la batalla de Pavia.

Taula nº 6: Percentatge de les rebudes dels tres drets sobre el vi sobre el total de la rebuda i saldos dels comptes municipals a Barcelona, en lliures (1500-1525)

Any	Rebuda dels tres drets sobre el vi	Total rebuda fiscal municipal	%	Total data municipal	Saldo
1500/1	3.365	23.532	14,2	23.198	+334
1503/1	2.120	39.059	5,4	39.464	-405
1503/2	421 (1)	22.632	1,8 (1)	20.873	+1.759
1504/2	3.737	47.619	7,8	15.742 (2)	+31.877(2)
1505/1	1.841	111.131	1,6	108.231	+2.900
1505/2	5.399	32.967	16,3	31.068	+1.899
1509/1	1.805	22.330	8,0	21.692	+638
1510/1	2.091	15.028	13,9	15.475	-447
1511/1	1.895	14.881	12,7	16.136	-1.255
1514/2	3.775	26.296	14,3	15.567	+10.729
1515/2	4.163	— (3)	—	—	—
1516/2	3.115	— (3)	—	—	—
1521/1	2.531	25.388	9,9	28.372	-2.984
1521/2	3.568	— (4)	—	—	—
1523/1	1.489	35.450	4,2	42.331	-6.881
1524/1	— (5)	—	—	—	+1.362
1524/2	— (5)	—	—	—	-2.267
1525/1	13.502	25.259	53,4	26.794	-1.535
1525/2	22.593	40.146	56,2	34.279	+5.867

(1) No s'ha sumat el dret del vi ordinari perquè manca la pàgina.

(2) La data del compte dels censals a 25 per mil, que aquest any havia de ser registrada al compte ordinari, ha estat comptabilitzada «per error» al manual de 1504/1, que no s'ha conservat.

(3) No es va fer la cloenda.

(4) No es conserven totes les pàgines d'aquest manual i, entre d'altres, manquen les de la cloenda.

(5) El manual d'aquest semestre no s'ha conservat. Coneixem només els saldos d'aquest any gràcies a la cloenda del bienni que figura a 1525/2.